

Institut dětí a mládeže MŠMT
Sámova 3, Praha 10

**PÉČE O TALENTOVANÉ DĚTI A MLÁDEŽ V
ZÁPADOČESKÉM REGIONU**

Zodpovědný řešitel : PhDr. V. Čermák, CSc.

Říjen 1996

OBSAH :

1. Úvod
2. Současný stav péče o talenty v západočeském regionu
 - 2.1. Stav výchovy talentů v polovině 90. let v západočeském regionu
 - 2.2. Situace v západočeském regionu dle statistických údajů
3. Cíle a východiska projektu. metody a techniky jeho řešení
 - 3.1. Cíle a východiska projektu
 - 3.2. Metody a techniky řešení projektu
4. Výsledky výzkumu
5. Závěry
6. Návrhy na opatření

Příloha :

- I. Seznam zkratk používaných v textu
- II. Seznam literatury

1. ÚVOD

Česká společnost měla na počátku 90. let, v době, kdy se rozhodovalo o charakteru transformace školství, vědy i jiných společenských systémů možnost dosáhnout i v oblasti výchovy talentů (zejména intelektuálních) změny. V relativně krátkém období s minimálním, tj. únosným navýšením nákladů bylo možné zvýšit kvalitu pro talentové výchovy a přiměřeně saturovat potřeby vysoce kreativních jedinců ve strukturách společnosti. Maximální úroveň této "ekonomicky únosné" produkce dosažitelná za příznivých podmínek v průběhu 90. let mohla zahrnout kolem 10 % mladé populace vzhledem k základně, kterou tehdy dosažená úroveň školství i domácí vědy a výzkumu představovala. Prioritu však dostaly jiné aktivity a s nimi spojené směry vývoje. Jak školství, tak věda a výzkum se staly útlumovými sektory.

Místo zkvalitnění :

- aktivit, které umožňovaly v 80. letech v omezeném rozsahu vyhledávání nových talentů z řad intelektuálně nadaných
- experimentálních forem přípravy nadaných jedinců tak, aby se rozvinuly jejich talentové dispozice, a aby tyto formy na sebe přitom i navazovaly
- pracovního systému jeho orientováním na využívání moderních technologií (i vlastní provenience) umožňující talentům nejen uplatnit jej (v podobě produkce nových objevů, vynálezů, inovací), ale i podílet se na podpoře protalentové výchovy v oblasti školství v průběhu 90. let
- segmentů pracovního trhu, které jsou přímo orientovány na tvůrčí práci v oblasti vědy a výzkumu, včetně pedagogizace vědy, tj. i s tím související zavádění odpovídajících vzdělávacích technologií a s tím zase souvisejících změn ve společnosti
- atd.

ale došlo k jinému vývoji.

Český model transformace přijatý a realizovaný na počátku 90. let sledoval (i na statistických výkazech dokumentovatelný) trend útlumu domácí vědy a výzkumu, včetně vysokého školství deformovaného feminizací a jinými narůstajícími problémy. Ve velmi krátkém období se tyto vývojové tendence promítly i do struktury zahraničního obchodu, poklesu vzdělávací kultury, vývoje zájmové činnosti mládeže atd.

Rozbory, které byly v ČR v minulých letech zaměřeny na problematiku signalizovaly, že v české společnosti dochází k degradativním změnám. Signalizují to i významné poklesy účastníků soutěží typu předmětových olympiád, SOČ, příp. rozpadů podobných aktivit na VŠ (SVOČ, SVUOČ). Jde o aktivity podpůrného typu umožňující novým talentům projevit se, získat potřebné motivace i stimuly k dalšímu rozvoji, jejichž míra výskytu (příp. absence) pouze naznačuje, co se ve sféře práce s budoucími talenty děje.

Výše uvedené poznatky jsou opřeny o výsledky vlastních analýz, prováděných v 1. polovině 90. let zabývajících se především vysokým školstvím v ČR (Čermák V., Kabele J., Potůček M., 1992. Enquiry into Social, Political, Legal and Financial Possibilities and Hazards of Transformation of High-grade Schools and Science in the Czech Republic, Fakulta sociálních věd UK a Čermák V., 1993. Education in the 90s in the Czech Republic, Sociologický ústav AV ČR). Dále rozbory vztahující se na oblast vědy a výzkumu v ČR (viz Čermák V., 1992. Optimistic Scenario for Science and technology Development, Academy of Sc., Prague) a také problematiku výchovy talentů

(Čermák V., 1996. Výchova nových talentů pro vědu jako faktor modernizace. Habilit. práce).

Závažnost problematiky výchovy talentů si uvědomilo i MŠMT ČR zhruba v polovině roku 1993. Výsledkem snahy o perspektivní zjištění stavu a koncepční řešení problematiky bylo vytvoření Talent centra v rámci své přímo řízené organizace (Institut dětí a mládeže MŠMT ČR) na konci roku 1995.

Právě z iniciativy Talent centra došlo ke zpracování projektu výzkumu, jehož cílem bylo ve vybraném regionu zjistit úroveň péče o intelektuálně talentovanou mládež. Pro potřeby výzkumu byl vybrán západočeský region (dále jen ZČR), který lze považovat za reprezentativní pro ČR. Nejedná se ani o velkoměsto (jako je Praha), ani o region s převahou venkovského obyvatelstva. Západočeský region je oblast, která má normální vzdělanostní parametry, se standardními výkony v tradičních protalentových aktivitách typu olympiád a SOČ.

2. SOUČASNÝ STAV PÉČE O TALENTY V ZÁPADOČESKÉM REGIONU

Sociologické analýze na bázi rozboru výsledků jednotlivých šetření a jejich následné syntéze předcházela analýza opřená o výsledky statistického výkaznictví a založená i na jiných údajích nevýzkumného charakteru. Tato kapitola je věnována shrnutí všech dostupných dat pro analýzu stavu výchovy nových talentů v polovině 90. let v ČR. Obsahuje také zhodnocení postupů, jejichž případná další aplikace v širším měřítku by vedla k verifikaci závěrů týkajících se situace ve výchově nových talentů v české společnosti.

Západočeský region se z hlediska reprezentativnosti situace v celé ČR jeví jako optimální terén pro výzkumy v oblasti práce s intelektuálně talentovanou mládeží. Tedy i analýz, jejichž výsledky lze s vysokou mírou pravděpodobnosti považovat za podklad pro měření vývoje v práci s talenty i v jiných regionech. K charakteristikám regionu patří i rozbor situace ve sféře práce, která je pro uplatnění talentů zvlášť důležitá, tj. v oblasti vědy a výzkumu.

2.1. Stav výchovy talentů v polovině 90. let v západočeském regionu

V případě západních Čech jde o oblast, která byla i v době největšího kvantitativního rozšíření VVZ na území ČR, tj. koncem 80. let (viz Přehled vědní a technické politiky ČSFR z r. 1992, zpracovaném jako podklad pro studii OECD, část 1, str. 26) se svým podílem 2,9 % v rámci federace a 4 % v rámci ČR na počtu pracovníků VVZ hodnocena jako slabší průměr. Tj. o něco lépe než např. jižní či severní Čechy, ale ne tak dobře jako Praha či jižní Morava. Viz též zmíněný počet vysokoškolských učitelů v regionu s kvalifikačními předpoklady pro vědeckovýzkumnou práci.

V západočeském regionu, kde existují dvě hlavní spádové oblasti (Plzeňsko a Karlovarsko), žije necelých 900 tisíc obyvatel. Z toho je 88 tisíc žáků ZŠ, cca 22 tisíc studentů výběrových středních škol, kolem 5 tisíc vysokoškolských studentů, včetně 222 doktorandů. Jde zhruba o 4,5 % všech českých VŠ studentů, v případě doktorandů jako nejvyšší organizované formy vědecké výchovy o 3,3 % všech evidovaných účastníků vědecké výchovy. Přípravuje je přes 6 tisíc učitelů ZŠ, přes 2 tisíce pedagogů na SŠ a přes 700 vysokoškolských učitelů, z toho polovina s vědeckou kvalifikací (pozn.: jde o údaje z let 1993-94, podrobnější informace v kap. 4).

Počet lidí začleněných v ZČR přímo do vzdělávacího procesu (ať už jako vzdělávaní či jako vzdělavatelé) tak představuje téměř sedminu veškerého obyvatelstva. Nepřímých participantů jako např. rodičů, pracovníků institucí zabývajících se aktivitami dětí a mládeže ve volném čase apod., je rovněž významný, minimálně srovnatelný počet.

2.2. Situace v západočeském regionu dle statistických údajů

Vymezíme-li Plzeňsko jako spádový region zahrnující cca 7560 čtverečních kilometrů (bez Karlovarska) s cca 557 tisíci obyvateli z Plzně a okolí, včetně Domažlicka, Klatovska, Rokycanska, Tachovska, pak jde o oblast, která vyniká následujícími charakteristikami :

- podíl obyvatel v předproduktivním věku (0-14 let) je pod celostátním průměrem, zvláště v Plzni samé,
- až na obyvatele Plzně oblast vykazuje znaky relativně nízké vzdělanosti (celkem 5 % dospělých obyvatel má VŠ vzdělání, v subregionech mimo Plzeň jde dokonce jen o 3,5 %,
- mezi obyvateli s vysokoškolským vzděláním převažuje zřetelně orientace na technické vzdělávání, determinovaná staroindustriálními tradicemi regionu. V praxi to znamená, že uchazeči z řad mladých lidí o humanitní vzdělání na školách mimo region vykazují dlouhodobě ve výsledcích přijímacího řízení slabší výsledky. Jedním z efektů tohoto vývoje jsou např. současné problémy se získáváním pedagogických pracovníků pro nově vzniklé vysokoškolské instituce (Plzeň, Cheb) s touto kvalifikací,
- velký podíl relativně malých obcí na struktuře osídlení regionu vedl v této oblasti ke vzniku mnoha menších základních škol a k vysoké koncentraci středních škol do několika měst. Tedy i k vysokému podílu dojíždějících (polovina středních škol v regionu je v Plzni, kde studují dvě třetiny středoškoláků z regionu). Při současném stavu místní dopravy to znamená nejen vysoké finanční zatížení rodin těchto žáků, ale i vysoké časové zatížení, které jde na úkor aktivního volného času,
- na jednu základní školu připadá v průměru 239 žáků (rok 1993) a na jednoho pedagoga 15 žáků. V regionu Plzeňsko v r. 1993 bylo 235 ZŠ s 56 tisíci žáky a 3 812 pedagogy. Na 41 středních školách studovalo téměř 13 tisíc studentů a působilo zde 1 194 pedagogů.

Karlovarsko jako spádový region kolem města Karlovy Vary je tvořeno i Chebskem a Sokolovskem. Na 3 315 čtverečních km zde žije přes 300 tisíc obyvatel. Ve srovnání s Plzeňskem je zde např. :

- nižší podíl obyvatel s VŠ vzděláním (2,6%)
- orientace pracovních sil spíše na oblast služeb (včetně lázeňství) než na průmysl
- na jednu ZŠ připadá 283 žáků v průměru (podíl žáků na 1 pedagoga je zhruba stejný). V Karlových Varech je alokována třetina středních škol a 45% středoškolských studentů. Celkem je zde 115 ZŠ s 32 tisíci žáky a 2 139 učiteli, a 33 SŠ s 9 tisíci studenty a 959 pedagogy.

K charakteristice regionu také patří stav školské infrastruktury z hlediska stáří budov (50 % je starších 60 let). Závažnější jsou ale informace o situaci v pedagogických sborech na ZŠ. Velká část učitelů je již ve středním a starším věku a také vyučuje v předmětech, pro které nejsou aprobováni.

Z údajů zjištěných v r. 1995 lze např. uvést tato fakta týkající se jednotlivých předmětů :

1) dějepis - z 2 413 učitelů nemá aprobaci čtvrtina a ve věku do 30 let je jich 14 % (nad 50 let jde o 34 %);

2) fyzika - z 1 959 je neaprobováno 23 %, ve věku do 30 let je 15 %, nad 50 let jde o 37 %;

3) matematika - z 6 579 učitelů je neaprobováno 17%, ve věku do 30 let jde o 12 %, nad 50 let jde o 37 %;

4) přírodopis - z 2 498 učitelů je neaprobováno 14 %, ve věku do 30 let je 10 %, nad 50 let je 41 %;

5) chemie - z 1 399 učitelů je neaprobováno 15 %, ve věku do 30 let jde o 10% a ve věku nad 50 let jde o 44 %.

K nežádoucímu vývoji v personální sféře přispívá i zvyšující se fluktuace učitelů. Jestliže v r. 1990 odešlo ze škol jen 43 učitelů, v dalších letech jejich počty narůstají na 73, 96, 98 a 108 v r. 1994. Vše svědčí o tom, že vysoký podíl mezi fluktuujícími měli mladší, nadprůměrně schopní pedagogové.

3. CÍLE VÝCHODISKA PROJEKTU, METODY A TECHNIKY JEHO ŘEŠENÍ

3.1. Cíle a východiska projektu

Výzkum byl realizován na základě potřeb Talent centra, jehož posláním je mj. vedení evidence a koordinace aktivit spojených s výchovou talentů různého zaměření. Zcela specifickou oblastí jeho působení je výchova talentů pro vědu. Ta je tradičně spojována především s podporou takových činností jako jsou předmětové olympiády a SOČ organizovaných většinou na středních školách. Problematika výchovy perspektivních vědeckých talentů je ale spojena s vytvářením systému práce s talenty, zahrnující vedle této oblasti i sféru žáků základních škol, zařízení pro volný čas dětí a mládeže, a také oblast vysokého školství, včetně vlastní vědecké výchovy.

Rozpracovanost dané problematiky na úrovni výzkumu výchovy talentů byla a je v ČR minimální. Proto otevření tématu vede k vymezení množiny cílů, které mohou být předmětem výzkumného zájmu, a to jak na úrovni obecné, tak konkrétní.

Obecné cíle projektu :

a) definovat principy, na nichž lze založit tvorbu regionálního a následně republikového monitorovacího systému, způsobilého v dané oblasti průběžně detekovat procesy i problémy související s rozvojem efektivní výchovy vědeckých talentů,

b) rozpracovat hodnotící kritéria, jejichž aplikace v dané oblasti umožní měřit stupeň rozvoje výchovy vědeckých talentů,

c) aktualizovat výsledky dosavadních jednorázově pojatých analýz výchovy vědeckých talentů,

d) vytvářet podmínky pro zdokonalování výchovy talentů ověřením vhodných metod výzkumu v této sféře.

Konkrétní cíle projektu :

- a) vypracovat případovou studii stavu formování networku ve vybraném regionu, analyzující procesy jeho tvorby, úroveň vnitřní komunikace, spolupráce v této oblasti a dopady, které stav této sítě má na způsob výchovy perspektivních vědeckých talentů,
- b) provést sérii doplňujících, na sebe navazujících šetření, ověřujících detailněji hypotézy a spolehlivost navrhovaného řešení v rámci tvorby monitorovacího systému,
- c) na základě poznatků získaných z realizace předchozích cílů vypracovat návrh opatření ze strany státní správy, který by podpořil proces vytváření efektivní sítě participantů na tvorbě funkčního modelu výchovy budoucích vědeckých talentů ve všech úrovních (subregionální, regionální i nadregionální).

Na základě projektu připraveného v únoru 1996 byly v období od března 1996 realizovány výzkumné aktivity zaměřené mj. i na tyto dílčí cíle :

- 1) identifikace subregionů v rámci daného regionu, vyznačujících se zvláště vysokou i naopak extrémně nízkou aktivitou v oblasti péče o talentované děti a mládež,
- 2) analýza faktorů, které negativně ovlivňují další rozvoj péče o talentované děti a mládež.

S touto orientací projektu souvisely i některé další záměry. Týkaly se mj. i ověření vhodných metod monitorování dané situace tak, aby mohl být projekt v dalších návazných etapách rozšířen a nejvhodnější postupy pak účelně aplikovány i v dalších regionech.

Projekt byl proto orientován především k identifikaci aktivit na nižších stupních školského vzdělávání a v rámci mimoškolní výchovy, kde bylo možné očekávat výskyt nových forem výchovy budoucích talentů pro oblast vědy a výzkumu. Vycházel mj. ze zjištění, že vyšší úrovně protalentové výchovy v ČR v polovině 90. let prakticky splynuly se standardními formami školského vzdělávání.

Na základě výše uvedeného byly zformulovány následující hypotézy opřené o výše zmíněné analýzy a výzkumy z 90. let :

- a) v 1. polovině 90. let jsou potenciálně talentovaní jedinci podporováni školstvím a organizacemi zaměřenými na zájmovou činnost dětí a mládeže,
- b) nedochází k rozšíření aktivit podporujících výchovu talentovaných jedinců nad úroveň na sklonku 80. let,
- c) mladí lidé ve svém praktickém chování uplatňují svůj talent v ekonomicky lukrativnějších oborech než v těch, na které jsou svým talentem predisponováni,
- d) většina pracovníků škol nižších stupňů v důsledku není způsobilá rozvíjet či aspoň udržovat formy práce s talenty (a to jak z objektivních, tak i subjektivních důvodů). Jako jeden z faktorů, který vyvolává tyto negativní jevy je zcela zřejmé i úroveň řízení v resortu školství
- e) omezení aktivit nižších škol v oblasti protalentové výchovy je limitováno stavem vysokého školství (zejména úrovní přípravy pedagogických na práci s talentovanou mládeží), ale také svými dopady ovlivňuje budoucí stav vysokého, včetně dalších efektů s tím spojených ve společenském vývoji

3.2. Metody a techniky řešení projektu

Vedle sekundární analýzy šetření, které byly již dříve či paralelně prováděny v této oblasti (viz např. výsledky analýzy vývoje školství v západočeském regionu z r. 1994-95) a výsledky průzkumu názorů a postojů účastníků SOČ z r. 1995 (IDM MŠMT ČR, průzkumu názorů a postojů absolventů a pedagogů PEF ZČU) projekt byl založen především na aplikaci některých standardních technik používaných v sociologii. Včetně anket, dotazníků a rozhovorů.

Zatímco aplikace sekundární analýzy je podmíněna existencí již dříve prováděných výzkumů v dané či příbuzné oblasti a dostupností jejich podkladů, využívání zmíněných technik se setkává s jinými problémy. Vedle problémů spojených s náklady na tyto akce jde především o jejich použitelnost.

Získané zkušenosti vedou ke konstatování, že vhodnější jsou techniky umožňující kvalitativní analýzu. Aplikace ankety a dotazníky jako kvantitativně orientovaných technik se na základě zde získaných poznatků málo efektivní. Původní předpoklad, že je lze využít jako síto pro zmapování aktivit, které se objevují na jednotlivých školských i ne-školských institucích se snahou podpořit výchovu talentů, se nepotvrdil. Protože tyto aktivity jsou silně utlumeny, resp. nové téměř nevznikají, nepřináší použití těchto technik významnější efekt. Naproti tomu různé formy rozhovorů jsou v tomto směru podstatně použitelnější, protože umožňují i v případě negativních zjištění zkoumat problém z druhé strany, tj. proč nové formy práce s talenty nevznikají, resp. za jakých podmínek mohou vznikat.

Realizace projektu v souvislosti s využíváním statistických podkladů vedla také k poznatku o mnoha problémech současného statistického výkaznictví v resortu školství.

V roce 1996 bylo provedeno 9 samostatných šetření využívajících sociologické techniky a postupy, které byly zaměřené na problematiku výchovy nových talentů v regionu. Konkrétně se to týká :

a) šetření účastníků vybraných vzdělávacích kursů organizovaných PC v Plzni pro pedagogy ZŠ a SŠ v regionu v rámci dalšího vzdělávání učitelů. Bylo distribuováno 250 anketních lístků, které obsahovaly 6 základních otázek (vedle řady doplňkových dotazů umožňujících bližší identifikaci aktivit na regionálních školách v oblasti protalentové výchovy v případě, že se vyskytly).

Na základě toho vytvořena databáze 30 osob z řad žáků a studentů, patřících k velmi nadaným jedincům.

b) šetření organizátorů podpůrných aktivit práce s talenty (SOČ a předmětové olympiády v regionu), využívající techniky anonymní ankety o 11 otázkách, distribuované při pořádání některých okresních i krajských kol (140 osob).

c) šetření vysokoškolských učitelů působících na Pedagogické fakultě ZLU v Plzni (OPE ZČU). Bylo využito sekundární analýzy vycházející z druhotného zpracování dat z výzkumné akce, která byla realizována v rámci jiného výzkumného projektu zaměřeného na evaluaci vysokoškolské přípravy. Celkem se dotazníkového šetření zúčastnilo 90 respondentů, kteří představují 58 % základního souboru VŠU pracujících na plný úvazek v r. 1996 na příslušné fakultě (resp. 44,7 % VŠU, kteří jsou ve statistické ročence pro r. 1995 vedeni jako pracovníci PEF (včetně přepočtených částečných úvaz-

ků). Sekundární analýza se týkala vyhodnocení všech dat, které mají k dané problematice vztah, a které přitom ve vlastním projektu nebyly považovány za prioritní, pouze za pomocné.

d) šetření absolventů PEF ZČU z r. 1993/94 (základní soubor měl 269 osob).

e) šetření zaměřené na studenty 1. ročníku FPR ZČU. Polostandardizované rozhovory s úplným souborem studentů bakalářského studia humanistiky a s částí studujících z magisterského studia (celkem 160 osob) byly zaměřeny především na otázku volby jejich studia a pak zkušeností s přípravou na středních i základních školách v ZČR z hlediska stavu protalentové výchovy.

f) analýza dokumentů týkajících se :

- rozbor struktury účastníků SOČ na úrovni oblastního (regionálního) kola, včetně údajů z některých okresních kol (celkem 25 škol z celého regionu),
- rozbor dokumentace na České komisi pro vědecké hodnosti týkající se absolventů vědecké výchovy v ČR v r. 1995 (cca 208 osob),

g) brainstormingově orientovaný seminář pro pedagogy základních a středních škol i pracovníků zájmových mimoškolních institucí zajímajících se o problematiku práce s talenty,

h) polostandardizované rozhovory s vybranými odpovědnými pracovníky působícími v regionálním školství a v institucích pro zájmovou činnost dětí a mládeže (10 interview zahrnujících vedoucí pracovníky některých školských úřadů, Pedagogického centra Plzeň, středních škol a středisek pro volný čas dětí a mládeže).

4. VÝSLEDKY VÝZKUMU

Hypotéza a) :

„V 1. polovině 90. let jsou potenciálně talentovaní jedinci podporováni školstvím a organizacemi zaměřenými na zájmovou činnost dětí a mládeže“

Předpoklad, že velkému množství intelektuálně nadaných dětí a mladých lidí nebyla ani v minulosti, ale ani v současnosti poskytnuta v jejich rozvoji přiměřená podpora, se jednoznačně potvrdil ve výsledcích všech šetření. Je nanejvýše pravděpodobné, že uvedené zjištění neplatí jen pro ZČR, ale pro celou ČR.

Představu, že tuto podporu lze suplovat existencí na sebe navazujících školských stupňů, tj. možností postupu těch "vzdělávanějších" jedinců ze základních škol na střední, ze středních na vysokou, která byla v tomto regionu (tak jako v jiných oblastech ČR a také v jiných evropských zemích) postupně vytvářena, lze odmítnout. I když lze respektovat fakt, že soustava škol je stále ve vývoji, o čemž v případě ZČR svědčí nejen doplnění sítě vysokých škol novými, především humanitně orientovanými fakultami a vznik tzv. alternativního školství na ZŠ a SŠ, její zaměření je jiné. Péče o nové vědecké talenty není v těchto školách považována za samostatný problém, za významný cíl vzdělávací ani výchovné činnosti. Tristní je tato skutečnost především na vysokých školách, které už v podstatě své existence mají zakotven úkol udržet kontinuitu vědeckého poznávání, usilovat o pedagogizaci vědy v podobě integrace svých studentů do vlastních vědeckovýzkumných aktivit a také (v případě, že jsou akreditovány pro postgraduální studium) realizovat vědeckou výchovu umožňující perspektivním talentům

systematicky se připravovat pro vědeckou práci. Praxe ukazuje, že tyto instituce nejsou v současné době zřejmě způsobilé k cílené výchově talentů. Za příčinu toho lze na základě našich zjištění absenci kvalitní péče o talentované jedince na nižších školách. Ta způsobuje, že i ti studenti, kteří splní kritéria pro výběr do 1. ročníků VŠ, jsou z hlediska rozvoje svých talentových dispozic zanedbáni. Teprve na vysoké škole jsou "objevováni" jejich elementární nedostatky v práci s odbornou literaturou, nepřípravenost k samostatné práci a především nízká úroveň kultivace jejich talentových dispozic.

Mj. jde o nepřípravenost mladých lidí identifikovat se se svým talentem a podle něho se následně specializovat. To pochopitelně komplikuje je i případné cílené působení vzdělávacích institucí na tuto mládež.

Obě tyto výše uvedené bariéry mají svůj zdroj mj. i v tom, že moderně pojatá výchova talentů na školách je vlastně vždy dlouhodobá záležitost, vyžadující spolupráci a také určitou profesionalitu. Včetně specializované přípravy těch, kteří tuto výchovu realizují. Lze konstatovat, že naprostá většina osob, které se na výchově talentů dnes podílejí (snad s výjimkou těch, kteří byli integrováni do některé z vědeckých škol, jejichž torza se zachovala) a patří k těm, kteří také měly či mají talent, v době své školní přípravy byly závislé v rozvoji svého nadání především na sobě samých, resp. na podpoře své rodiny a širšího okolí. Nikoliv však své školy. Schopnost pedagogů podporovat jejich dispozice se nestala ani pro ně tedy něčím, co k práci pedagoga patří, tedy samozřejmostí.

- závěr : **Hypotéza se nepotvrdila ani na úrovni aktivit ZŠ;**

hypotéza b) :

„Nedochází k rozšíření aktivit podporujících výchovu talentovaných jedinců nad úroveň na sklonku 80. let“

- závěr : aktivity z 80. let přežívají jen v nepatrném rozsahu. Starší sítě se již prakticky rozpadly, nové nevznikly. Hypotéza se potvrdila;

hypotéza c) :

„Mladí lidé ve svém praktickém chování uplatňují svůj talent v ekonomicky lukrativnějších oborech než v těch, na které jsou svým talentem predisponováni“

- závěr : **hypotéza se potvrdila;**

hypotéza d) :

„Většina pracovníků škol nižších stupňů v důsledku není způsobilá rozvíjet či aspoň udržovat formy práce s talenty (a to jak z objektivních, tak i subjektivních důvodů). Jako jeden z faktorů, který vyvolává tyto negativní jevy je zcela zřejmě i úroveň řízení v resortu školství. Svůj vliv má i otázka materiálního vybavení škol“

K jednoznačným příčinám neuspokojivé situace ve výchově nových talentů nesporně patří stupeň materiálního vybavení škol. Fakt, že např. 19 % školských objektů v r. 1994 potřebovalo nezbytně opravu, že 50 % budov bylo postaveno před válkou apod. (viz Kantor, 1995) nevypovídá nic o situaci ve vybavení laboratoří a školních knihoven, které jsou pro talentovou výchovu condition sine qua non. Také nízká přitažlivost (i finanční) práce na školách pro lidi, kterým přítomnost talentu dává šanci výborně se uplatnit na místech, kde jsou schopni jejich kvality ocenit nesrovnatelně lépe, zde má významnou roli. K těmto objektivním příčinám je často řazen i systém řízení školství. Z rozhovorů, ale i z některých výsledků našich ostatních šetření vyplynulo

zjištění, že velká část řídicích pracovníků v regionálním školství prožívá problémy současného školství i jako pocit osobního neúspěchu, rozčarování z představ, které po změně režimu byly poměrně optimistické. Nižší řídicí struktury školství jsou zahlceny nadměrnou a nefunkční administrativou a trpí nedostatkem kvalifikovaných informací o současném stavu a předvídatelných potřebách. Absence kvalifikovaných koncepcí a s nimi souvisejících strategií rozvoje je považována za defekt, který znemožňuje školám a jejich pedagogům soustředit se na skutečné priority. Tj. především na to, aby zde žáci a studenti nebyli pro školy (jako zdroj jejich financování, navíc nedostatečného), ale školy pro ně.

Aby pedagogové nebyli jen pracovní silou, zaměstnanci, kteří mají zadané úkoly, za jejichž plnění jsou placeni, ale lidmi, kteří své povolání vykonávají v duchu nejlepších pedagogických tradic jako své poslání, v němž se realizují a které jsou schopni neustále aktualizovat. Zdá se pravděpodobné, že až 85 % těch, kteří jsou představiteli školské politiky v regionu sdílí vysokou míru nespokojenosti s fungováním školství jako systému. V oblasti regionu jde mj. o to, že se zde neustále projevuje nejasnost pravomocí. Zatímco např. existují instituce typu školská inspekce (dále ŠI) i Pedagogické centrum (dále PC), které mají zachovány rezidua bývalého krajského členění, školy na úrovni ZŠ a SŠ jsou řízeny prostřednictvím školských úřadů (dále ŠÚ). Ovšem s výjimkou aktivit, které mohou v rámci jim svěřených pravomocí (daných právní subjektivitou) vykonávat samy. Chaotické uspořádání vede k tomu, že :

- se atomizují školské struktury v regionu, promítající se do neschopnosti spolupracovat např. na rozbořech problémů, s nimiž se školství v dané oblasti setkává (např. problémy práce s INM)

- další vzdělávání pedagogických pracovníků (teoreticky např. i v oblasti výchovy talentů) má nahodilý, nesoustavný charakter, do něhož navíc intervenuje mnoho dalších procesů

- evaluace škol všech stupňů, která umožňuje využívat zpětnovazební mechanismy pro zdokonalování systému prakticky neexistuje. Exemplárním příkladem je činnost ŠI, která sice má v metodických pokynech zahrnutu i povinnost sledovat aktivity v oblasti práce s INM, ve skutečnosti je však v tomto ohledu mimo věc. Vysoký stupeň animozity, nekooperativního chování, který se zde postupně vytvořil, ve vztazích mezi ŠI, ŠÚ a dalšími subjekty vytvářejícími regionální školství, je realitou, a blokuje vývoj směrem k pozitivním změnám. Ani fakt, že vedle tzv. oficiálních struktur řízení vznikly v regionu neformální sítě (sdružující např. vedoucí pracovníky určitých typů škol, kde dochází k výměnám informací a k jiným aktivitám, které stávající model řízení neumožňuje v dostatečné míře) nevede perspektivně k nápravě. Svědčí jen o tom, že se ve školství nahromadilo v 90. letech neobyčejně mnoho nových (vedle již tradičních) problémů, takže otázka výchovy nových talentů se ve srovnání s jejich řešením opět jeví jako druhořadá.

Shrňme-li předchozí úvahy, pak lze konstatovat, že současný způsob řízení resortu prakticky zablokoval regionální struktury školství, aby mohly vůbec uvažovat o změně svého přístupu k danému problému.

- závěr : hypotéza se potvrdila;

hypotéza e) :

omezení aktivit nižších škol v oblasti protalentové výchovy je limitováno stavem vysokého školství (zejména úrovní přípravy pedagogických na práci s talentovanou mládeží), ale také svými dopady ovlivňuje budoucí stav vysokého, včetně dalších efektů s tím spojených ve společenském vývoji

Stav úrovně přípravy pedagogických na práci s talentovanou mládeží (reprodukce vzorů pedagogické práce, kde podpora talentů absentuje) dokumentují výsledky výzkumu uplatnění absolventů PEF ZČU. Ani na této škole, jejíž absolventi se dříve či později setkávají na školách nižší úrovně v roli pedagogů s fenoménem mimořádně chytrých dětí, resp. intelektuálně nadaných jedinců (při výskytu zmíněných spontánních talentů ve výši 2 - 3 % to znamená, že téměř v každé třídě se v průměru jeden takový budoucí talent může vyskytnout) nejsou studenti k takové činnosti připravováni. A to ani v teoretické, ani v praktické rovině. Svědčí o tom na jedné straně nepřítomnost studentských prací (včetně diplomek) na dané téma, absence seminářů, ale ještě více i to, že nejsou schopni po nástupu do škol vyvinout aspoň minimální podpůrnou aktivitu v této oblasti, jejíž stopy by bylo možné v našich šetřeních zachytit. Nejde jen o situaci na pedagogických fakultách, protože budoucí učitele připravují i četné jiné VŠ

- závěr : hypotéza se potvrdila.

Nad rámec sledovaných hypotéz jsme došli k následujícím poznatkům :

Aktuální stav značné části podpůrných aktivit v talentové výchově typu různých soutěží (SOČ, olympiády) svědčí o tom, že není podporován dostatečným způsobem z vysokých škol (v případě středoškolských forem) a ze středních škol v případě aktivit na ZŠ.

Tyto instituce nevyužívají soutěže k preselekcii nových talentů (a tedy jim neposkytují ani výhody při přijímacím řízení umožňující prostupnost těchto stupňů škol).

S výjimkou např. soutěže v programování (kde je spíše z praktických důvodů jedním z garantů i ZČU poskytující pro soutěž učebnu s dostatkem počítačů) je účast pracovníků vysokých škol (velmi omezená) např. v porotách záležitostí osobního, nikoliv ale institucionálního zájmu.

5. Diskuse

Proti tvrzení o nezpůsobilosti současného (ale platí to i pro dřívější!) školství k výchově nových talentů lze argumentovat např. tím, že v 90. letech se přes značnou redukci udržely některé protalentové podpůrné aktivity zaštitěné aspoň formálně školami. Včetně SOČ a předmětových olympiád. Otázkou je, jakou skutečnou roli mají ve vztahu k výchově nových talentů. Fakt, že prakticky zmizely tzv. školská kola na SOČ i v řadě olympiád zpochybňuje předpoklad, že tyto soutěže "dělají" školy, i když finanční prostředky jsou na tyto aktivity uvolňovány ze státního rozpočtu prostřednictvím peněz přidělených resortu školství.

Na danou otázku lze hledat odpověď prostřednictvím analýzy funkcí, které tyto aktivity měly a mají ve školském vzdělávání a výchově, příp. prostřednictvím analýz skutečných efektů, které tyto aktivity mají jak pro jejich nositele, tak pro ostatní struktury. Zvláště pak pro školské instituce samotné. Tato problematika je řešena především v rámci úkolu č. 7024 (viz výše), nicméně na základě zjištěných výsledků lze konstatovat :

- uvádění těchto aktivit jako "školských" vychází z představy, že jsou tvořeny jednak žáky a studenty, tedy mladými lidmi, kteří se ve školách vzdělávají, jednak některými učiteli, kteří se na jejich organizaci podílejí (jako porotci, distributoři informací, manažeři apod.). Podrobnější rozbory prostřednictvím výzkumů v terénu však ukazují, že podstatná část soutěžících nevystupuje jako osoby připravené od svých učitelů, ale buď samy za sebe (tzv. solitéři, či jako talenty v péči svých rodičů, příp. svých vedoucích z různých kroužků apod. Např. u sočkařů 1995 bylo jen 88 % těch, kteří informace o možnosti zúčastnit se SOČ získali ze svých škol od učitelů (kam přes ŠÚ jdou informační materiály). Jen 60 % respondentů uvedlo, že postupovaly do vyšších kol přes školní kola (vesměs slabě obsazená několika účastníky), zatímco celá čtvrtina postupovala do krajského kola přímo (zde byly velké rozdíly v regionech, přičemž ZČR patřil k těm, kde postup do krajského kola přímo byl minimální (v r. 1996 však už to bylo vyrovnané). Výmluvné bylo zjištění, že tip na téma SOČ - práce 52 respondentů považují za svůj vlastní produkt (učitelé se objevují jen u čtvrtiny, u ostatních jsou to rodiče a instruktoři různých kroužků apod. Škola jako instituce, která poskytuje dobré zázemí pro rozvoj tvořivosti byla pozitivně hodnocena od 66 % respondentů, ale jen 16 % uvedlo jednoznačně pozitivní odpověď. 60 % také se příznivě vyjádřilo ke škole jako instituci povzbuzující soutěživost mezi studenty, z toho 20 % tak jednoznačně hodnotilo (ostatní ve smyslu "spíše ano") apod.

Školství tedy nemá monopol na práci s talenty ani v oblasti SOČ a ostatních soutěží. A to ani v situaci, kdy se počty soutěží drasticky zredukovaly. Porovnání s podobnými výsledky šetření z 80. let ovšem ukazuje, že ani před 10 a více lety nebyla situace jiná. Nicméně - např. v SOČ bylo soutěžících desetkrát více. Stejný podíl znamenal tehdy daleko větší aktivitu pedagogů v této oblasti, což na jedné straně souviselo s jistým tlakem, který nadřízené orgány a vedoucí pracovníci škol na své podřízené vykonávali (motivovaným zcela jinými než protalentovými důvody), stejně jako to souviselo se zvýšenou motivací studentů (možnost získat preference při přijímání na vyšší školy).

Co vlastně ještě dnes SOČ a jiné soutěže spojované s výchovou talentů (olympiády) vůbec představují? Čím jsou za situace, kdy jde o izolované aktivity, týkající se jen menší části školských institucí (většina škol se na nich nepodílí), navíc jde-li o akti-

vity, za které ani pedagogové, ani žáci a studenti nemohou získat žádné významnější profity? Jde-li tedy o aktivity v nejlepším slova smyslu amatérské, motivované entuziasmem účastníků, k nimž se školy někdy ani nehlásí, které jsou považovány za druhořadé ve srovnání s takovými kritérii výkonu jako je např. úspěšnost přijetí žáků a studentů na školy vyššího stupně, míra aprobovanosti výuky či jiná "uznávaná" (viz např. známá evaluační kritéria ÚIV) můžeme vyslovit názor, že jde pravděpodobně o tzv. zástupné aktivity.

Zástupnou aktivitou jsou činnosti, které mají na veřejnosti suplovat (mimikrovat) něco, co lze považovat za dobré, ale na co nejsou síly tak, aby to bylo v dostatečné míře, plnohodnotně rozvíjené. Tím, že škola je na té které soutěži reprezentována svým žákem, studentem (byť osamělými), dává o sobě vědět, že i v tomto směru může být aktivní, a to i tehdy, není-li. Stává se, že v případě, kdy soutěžící uspěje, ředitel školy, který o této aktivitě třeba ani nevěděl, nebo ji dokonce zjevně nepřál, je ochoten takový úspěch zařadit do seznamu pozitiv, kterými se škola pyšní. Obvykle pod rubriku "práce s talenty", která by jinak zůstala prázdná. Tento jev lze považovat v domácích podmínkách, kdy simulace čehokoliv byla považována za běžnou, eticky vyhovující záležitost.

Značná část olympioniků a sočkarů patří k malému okruhu tzv. spontánně talentovaných jedinců, kteří patří k velmi soutěživým, pozitivně ctižádostivým individualitám. Uznání veřejnosti v podobě jakéhokoliv ocenění jejich kvalit je pro ně cenným stimulem dalšího rozvoje, nikoliv účelem samo o sobě. **Proto jednou z možností, jak podstatně zvýšit v dalším období počet olympioniků apod. je zabezpečit, aby se nižší a vyšší kola jednotlivých soutěží nepřekrývaly z hlediska času konání.** I když se podaří tento problém lepší organizací zvládnout, neznamená to, že by to vedlo i k rozšíření protalentových aktivit na školách, a k rozšíření počtu jednotlivců, které jsou v těchto soutěžích aktivní (bez duplikací).

Pro degradativní, sestupný vývoj mluví fakt, že na školách došlo v posledních 5 letech k velkému odlivu kvalifikovaných pracovníků (viz Kantor). I když za čísla fluktuujících nelze identifikovat další charakteristiky, včetně jejich kvalit a dispozic pro výchovu talentů, z jiných šetření (včetně AVŠ FPE ZČU, pražské ŠI, rozboru situace v jiných regionech, včetně Litoměřicka) vyplývá, že zasáhla především mladší a střední věkové kategorie, a týkala se především osob, které mají snahu o to, něco dokázat, změnit. Tedy se týká i jedné významné skupiny organizátorů zmíněných soutěží, což přeneslo těžiště organizační práce na starší skupinu organizátorů olympiád. Výsledkem těchto změn je mj. hrozba, že po jejich brzkém odchodu do penze, event. v důsledku očekávatelných zdravotních a jiných osobních problémů vznikl problém náhradníků za tyto kádry. Bez nich se mohou tyto soutěže rozpadnout prostě proto, že je nikdo nebude schopen dát dohromady, zvláště ne za situace, kdy práce s tím spojená není považována řídícími pracovníky za něco, co zasluhuje zvláštní uznání. Nejde jen o organizátory, ale i o ty, kteří pozitivně stimulují své žáky a studenty k účasti na těchto soutěžích. Na mnoha školách v ZČR už řada škol, které dříve byly v těchto soutěžích aktivní, se v důsledku odchodu jednotlivců radikálně změnila situace. Promítá se poklesem účastníků ve vyšších kolech nejen co se týče jejich počtu, ale i kvality (výkonu). Bez podstatné změny v prestiži učitelského povolání pro lidi samostatně uvažující, ambiciózní, tvořivé

atd. nelze očekávat tedy ani obnovu těchto vnitřních struktur (infrastruktury) soutěží, které zůstaly v 90. letech nejviditelnějšími jevy protalentových aktivit.

Mnohé soutěže, včetně SOČ jsou plánovány pouze v ročních horizontech. Určuje to způsob distribuce finančních prostředků na pořádání vyšších kol soutěží vyžadujících krytí nezbytných nákladů. Peníze jsou poskytovány organizátorům v podobě příslibů na sklonku předchozího školního roku. Dochází tak pravidelně k dotazům ze strany organizátorů vyšších i nižších škol vůči garantům soutěží, zda se v tom kterém roce budou vyšší kola konat. Zdá se, že mnohé soutěže by bez možnosti vyšších kol, tedy možnosti získat některé s tím spojené ocenění, nebyly na nižších úrovních vůbec konány. O závislosti na těchto stimulech vypovídá i fakt, že poté, co se konání soutěží potvrdí, zpravidla se zcela identickými pravidly (bez ohledu na fakt, že je co zlepšovat - argumentem proti inovacím je obvykle obava, že to odradí organizátory nižších kol od účasti, protože by to vedlo k nedorozuměním apod.), je i to, že :

- v případě takových soutěží jako SOČ v 90. letech snižovala progresivně délka rozpracovanosti prací. Např. v rozmezí 1 - 3 měsíce bylo zpracováváno 36 % prací a dalších 31 % v období 4 - 6 měsíců (ještě na počátku 90. let bylo jejich zastoupení zhruba poloviční) a to mělo fakticky vliv na pozorovatelný pokles jejich kvality

- v 90. letech nebyl zaznamenán větší výskyt inovací v oblasti pořádání soutěží pro talenty. V některých z nich, kde již dávno nazrála doba pro menší i větší změny (např. SOČ) např. dosud nebylo zaznamenáno, že by se na nižších kolech dělila soutěž na věkové kategorie tak, jak se to osvědčilo u olympiád. Už vůbec nedošlo k patronaci aspoň některých oborů ze strany VŠ, které by zde mohly (kdyby o to měly zájem) vyhledávat nejschopnější zájemce způsobem, který je podstatně objektivnější než dosavadní způsob testování. V průběhu šetření byla získána jako jedna z mála pozitivních informací zpráva o iniciaci nového typu olympiády pro mladé lidi se zájmem o problematiku životního prostředí (1. ročník v r. 1996 - ve Spáleném Poříčí).

Pasivita, kterou prokazují školské instituce v této oblasti je dlouhotrvající. Svědčí mj. o tom, že i v minulosti se tyto aktivity vyvíjely pouze pod určitým tlakem. V době, kdy tradiční totalitní praktiky přestaly být funkční jako nástroj nátlaku, nebyly vytvořeny nové nástroje pozitivní motivace nejen pro žáky a studenty, ale především pro jejich učitele a další aktivisty práce s talenty. Výsledkem byl následný prudký útlum, jehož skutečnou příčinou přirozeně nebyl ještě v počátku 90. let pokles vzdělavatelnosti mladé generace, ale stav školství, které se stalo jedním z mála větších rezervoárů změny schopných, iniciativních a výkonných lidských zdrojů pro jiné oblasti společenského rozvoje. Neschopnost školství tyto lidi udržet, motivovat je k větší aktivitě ve výchově talentů je jednou z nejvýznamnějších a nejtěžších omylů tvůrců představy o transformaci české společnosti. Jeho důsledkem je v dalších letech vývoje, tj. v polovině 90. let pozorovatelný pokles kvality vzdělanosti celé mladé generace a celkový odstup od programů podpory výchovy talentů, k jehož pochopení jako významného růstového, modernizačního (v dřívější terminologii "intenzifikačního") faktoru. Jde ovšem jen o hypotetický názor, pro jehož verifikaci chybí kvalifikované rozbory a s nimi spojené výzkumy. Ale už sám fakt, že takové aktivity nebyly prováděny v míře, která by odpovídala významu této sféry, o něčem svědčí.

Za těchto okolností nelze předpokládat, že strategie řízení školství založená na principu improvizace (o čemž svědčí i způsob financování zmíněných soutěží, který

neumožňuje garanci jistot pokračování vyšších kol, byť nemá souvislost s pořádáním nižších kol) je v zásadě druhořadým faktorem z hlediska vlivu na pokles těchto aktivit. Jistý omezený vliv ovšem má.

Potenciálně významným negativním faktorem mohou být tzv. zhoršovány, produkovány některými pracovníky resortu školství, stimulované snahou vyhovět požadavku na redukci nákladů na vzdělávání dětí a mládeže. V době, kdy z jiných zdrojů se uvolňují větší prostředky na prevenci mládež před důsledky narkomanie, či před rostoucí zločinností, prosazuje se ve školské decizi názor, že redukce výuky je užitečná. Neargumentuje se jen s tím, že povede ke snížení nákladů na výuku, především v oblasti mezd, ale i tím, že tento rozsah je údajně vhodný pouze pro výchovu talentovaných dětí a mládeže, zatímco pro tzv. průměr jsou vědomosti tím získané nadbytečné. V době, kdy úroveň vzdělanosti českého obyvatelstva měřená délkou školní docházky je hluboce pod standardem vyspělých zemí Západu (např. počet vzdělávaných na VŠ je ve srovnání s EU poloviční v přepočtu na jednotku obyvatelstva), a kdy prudce klesá vybavenost školství perspektivními pracovníky, je to krok, který s sebou může přinést pro budoucnost společnosti velká rizika. Zvlášť pokud se kombinuje s představou tzv. M - tříd. Tento experiment směřuje ke snížení rozsahu loberek a jiných dosud běžných součástí vzdělávacího procesu stimulujících rozvíjení experimentálního myšlení jako elementárního předpokladu práce s talenty.

Další významnou bariérou rozvoje soutěží, resp. rozvíjení odborné práce žáků a studentů je kromě rozpadu vědeckovýzkumných aktivit pedagogického sboru (lze jej pozorovat nejen na absencích žádostí o výzkumné granty a na podílu učitelů ZŠ a SŠ na doktorandském studiu, ale i na nespolupráci mezi školami všech stupňů i uvnitř těchto škol) i rozpad i minimální infrastruktury škol nižšího stupně v oblasti podpůrných struktur práce s talenty. Konkrétně sítě odborných školních knihoven, které ještě před válkou patřily ke standardnímu vybavení např. gymnázií. V současnosti jejich rezidua se udržely pouze na některých středních odborných školách. Jedním z efektů je nejen současný způsob nepřípravenosti mladých lidí k práci s odbornou literaturou, ale i nezpůsobilost škol podporovat výchovu perspektivních talentů (tj. těch, kteří nepatří do kategorie spontánních.

Literatura

Čermák V. 1996. Výchova talentů pro vědu jako modernizační faktor.

- Čermák V., Pelka F. 1995. Základní výsledky šetření názorů a postojů účastníků krajských přehlídek SOČ. IDM MŠMT ČR
- Kantor a kol. 1995. Analýza vývoje školství v západočeském regionu. PEF ZČU
- Přehled vědní a technické politiky ČSFR. 1992. ČSAV Praha
- Statistické ročenky MŠMT ČR , vyd. ÚIV Praha

Seznam používaných zkratek :

- AVŠ - absolvent vysoké školy
- DDM - dům dětí a mládeže
- FPR ZČU - Právnická fakulta ZČU
- INM - intelektuálně nadaná mládež
- PC - Pedagogické centrum
- PEF ZČU - Pedagogická fakulta ZČU
- PgF UK - Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy
- SOČ - středoškolská odborná činnost
- SŠ - střední škola
- SVOČ - studentská vědecká a odborná činnost
- SVUOČ - studentská vědecká, umělecká a odborná činnost
- ŠI - školská inspekce
- ŠÚ - školský úřad
- VŠ - vysoká škola
- VŠU - vysokoškolský učitel
- VVZ - vědeckovýzkumná základna
- ZČR - západočeský region
- ZČU - Západočeská universita